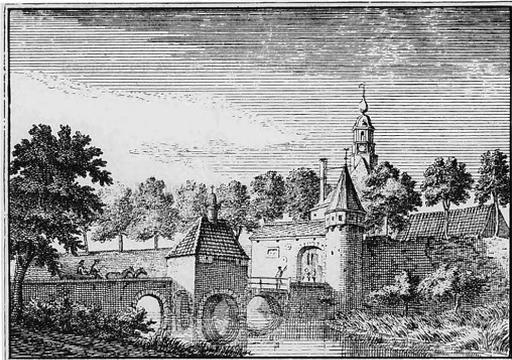
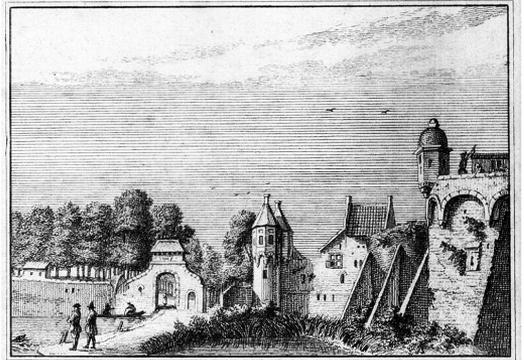

De Waterpoort

BUENSCHER POORT DE TIEL. 2742

WESTLUIDENSCHER POORT DE TIEL. 2737

Omslag tekst:

"Als een phoenix uit de as herrezen..."

VIJF JAREN LEED

In het Land tussen MAAS en RIJN

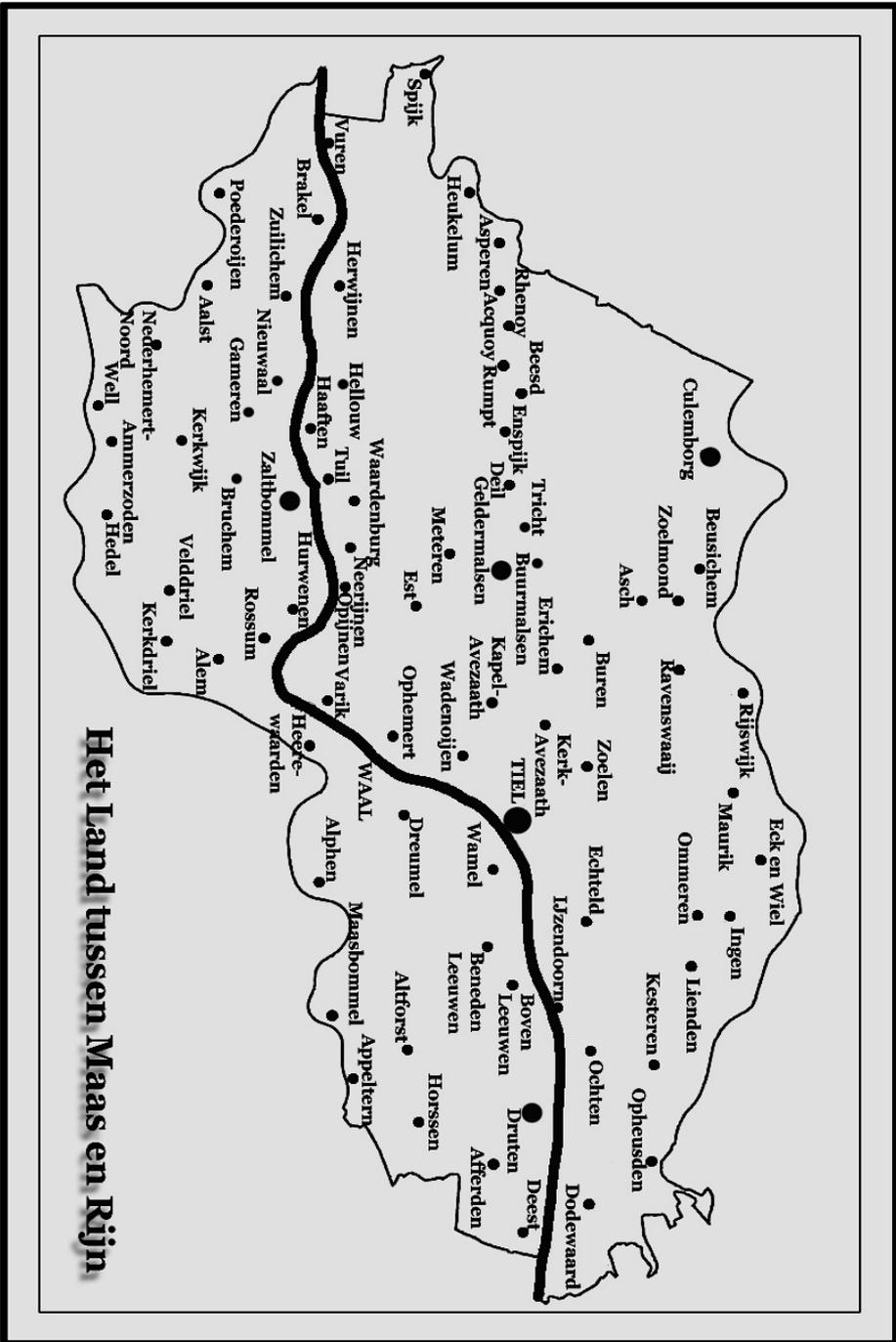
DOOR

C. D. FEIJTEN

Heruitgave:
BRAVE NEW BOOKS 2023

Oorspronkelijke uitgave:
A. VAN LOON - TIEL 1946

INHOUDSOPGAVE		Blz.
Overzichtskaart	Het land tussen Maas en Rijn	4
INHOUDSOPGAVE		5
VOORBERICHT SCHRIJVER		6
TOELICHTING		7
C.D. Feijten:	Wie was hij?	8
C.D. Feijten jr:	Wie was hij?	11
HOOFDSTUK I	HET VOORSPEL	12
HOOFDSTUK II	HET BEGIN	16
HOOFDSTUK III	TIEL EN DE OMLIGGENDE DORPEN...	19
HOOFDSTUK IV	TERUG	22
HOOFDSTUK V	HET VERZET	25
HOOFDSTUK VI	ILLEGAAL WERK	28
HOOFDSTUK VII	ONTSTAAN EN WERKZAAMHEDEN O.D.	32
HOOFDSTUK VIII	HET VERRAAD	35
HOOFDSTUK IX	HET VERHOOR	37
HOOFDSTUK X	BOETE	41
HOOFDSTUK XI	HET LOT VAN DE JODEN	44
HOOFDSTUK XII	ONZE RECHTSPRAAK	49
HOOFDSTUK XIII	ZWARTE HANDEL	52
HOOFDSTUK XIV	MONUMENTEN	55
HOOFDSTUK XV	IN BEULSHANDEN	59
HOOFDSTUK XVI	KRIJGSGEVANGENSCHAP	66
HOOFDSTUK XVII	DE TWEEDE EVACUATIE VAN TIEL	71
HOOFDSTUK XVIII	DE EINDSTRIJD PER MAAND	79
HOOFDSTUK XIX	KRONIEK PER DAG	131
HOOFDSTUK XX	WAT ER OP HET WERELDTERREIN GEBEURDE	207
Gebruikte afkortingen		284

VOORBERICHT VAN DE SCHRIJVER

Toen ik op 15 september 1943 in de Nieuwe Tielse Krant een rubriek opende onder het hoofd: "Een jaar geleden..." had dit alleen ten doel in de herinnering terug te roepen enkele voorvallen uit de acht maanden oorlog in onze streek doorleefd. Het stond mij klaar voor ogen, dat ik niet bij machte zou zijn het geleden leed in volle omvang te tekenen. Dat behoefde ook niet. De enkele, ongetwijfeld eenzijdige tekeningen van het optreden van het barbaardom, de volgens ons onnodige vernieling, zowel door voor- als tegenstanders, zouden zeker niet nalaten de gedachten-associatie in het werk te stellen, zodat de lezers zich weer zouden herinneren wat er plaats greep. Geen ogenblik rees bij mij de gedachte, dat de behoefte aan deze herinnering in brede kring, zij het onbewust, leefde.

De vele betuigingen van waardering en de drang van geheel uiteenlopende richtingen, deze gegevens te verzamelen, hebben mij doen besluiten een boek samen te stellen, waarin iets van de vijf jaren leed vermeld.

Gaarne wil ik danken hen, die mij waardevolle gegevens hebben verstrekt en ik hoop, dat het mij gelukt is iets van de belevenissen uit deze droeve jaren aan de vergetelheid te hebben ontrukkt. Dat het komend geslacht moge weten, waartoe de opgeblazenheid van een volk als het Duitse, geholpen door eervergeten landgenoten, kan leiden.

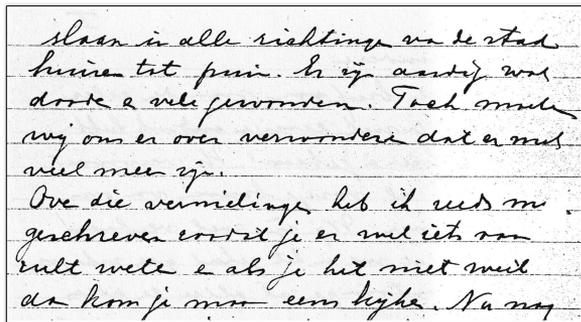
C.D.F. Tiel, 1945-1946.

Schrijvers:

C.D. FEIJTEN, sr., geb. 14 februari 1881

C.D. FEIJTEN, jr., geb. 2 november 1909.

Oude coverontwerp: 1945 © C.D. FEIJTEN

Het handschrift van C.D. Feijten. Een uitsnede uit een brief aan zijn zoon Cor Feijten. Tiel, 1 december 1944.

TOELICHTING OP DE HERUITGAVE

Wanneer u iemand zoekt met de naam Feijten, is dit met het huidige internet makkelijker te vinden dan bijvoorbeeld: Smit, Jansen, of Bakker, omdat de naam Feijten minder voorkomt. Zo hebben in het verleden een aantal belangstellenden -meestal Tielenaars- mijn naam gevonden en in verband gebracht met het boek “Vijf jaren leed”, samengesteld en geschreven door mijn grootvader Cornelis Daniël Feijten.

De vraag was meestal: “Weet u waar ik het boek kan kopen?” Die vragen hebben mij al jaren geleden op de gedachte gebracht het boek opnieuw uit te brengen, maar meteen ook de spelling hier en daar aan te passen, dus “zoo” is nu “zo” in de huidige spelling, net als schepen – schepen, Duitsers – Duitsers, etc.

Hierdoor is de Nederlandsche - Nederlandse taal iets meer toegankelijk geworden. Grammaticaal heb ik niet veel aanpassingen willen maken. De schrijfstijl is daarom niet modern te noemen, maar maakt het boek wel authentiek, met uw welnemen. De door mijn grootvader gebruikte foto's achterhalen was trouwens wel een opgave. De oorspronkelijke foto's, zoals geplaatst in zijn boek, zijn meestal erg onduidelijk en niet bruikbaar voor deze herdruk.

Hiervoor heb ik de welwillende medewerking gekregen van het R.A.R. (Regionaal Archief Rivierenland te Tiel) en een aantal geïnteresseerden, die mij foto's digitaal hebben gestuurd. Uit het archief van mijn grootvader heb ik enkele foto's en documenten teruggevonden.

De geschreven teksten met betrekking tot Tiel en het land tussen Maas en Rijn zijn grotendeels afkomstig van C.D. Feijten sr. De meeste tekst over de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog werd geschreven door zijn zoon (mijn vader), met dezelfde naam: Cornelis Daniël Feijten. Mijn broer Hans heeft met grote toewijding het totale manuscript onder de loep genomen en gelukkig voor u en mij de nodige correcties verzorgd. Ondanks onze zo groot mogelijke zorgvuldigheid zullen er voor de lezer nog diverse 'oneffenheden' te vinden zijn. Zijn verhalen echter zijn inhoudelijk blijven staan naar zijn inzichten.

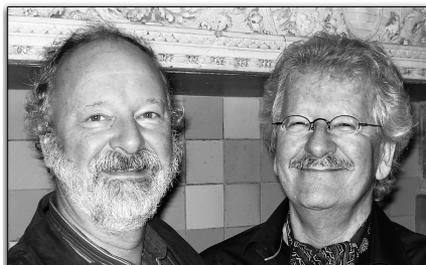
Voor mijn gevoel is dit een gedenkwaardig boek, waarvan de inhoud indrukwekkend zal zijn en blijven voor de Tielenaars, Batauwers (Batouwers) en geïnteresseerden. De oorspronkelijke cover was zwart met de titel in gouden opdruk. Voor de huidige cover heb ik gekozen voor paperback, waardoor het voor iedereen iets meer betaalbaarder is. Het oorspronkelijk gebruikte papier van 1945-46 is van een zeer matige kwaliteit (oorlogspapier) en zal in de toekomst sneller zijn vergaan dan het materiaal van deze herdruk.

Bewerkt door: LEO FEIJTEN, kleinzoon, geb. 20-08-1939
Correcties: HANS FEIJTEN, kleinzoon, geb. 07-03-1948
Coverontwerp: LEO FEIJTEN

ISBN: 9789464659610

2023 © LEO FEIJTEN, alle rechten.

Voor de auteursrechten van het fotomateriaal verwijs ik u beleefd naar het Regionaal Archief Rivierenland (R.A.R.) te Tiel

Hans Feijten

Leo Feijten

C.D. Feijten: Wie was hij?

Cornelis Daniel (Cor) Feijten wordt op 14 februari 1881 geboren als vijfde en laatste kind van de letterzetter Wilhelmus Cornelis Feyten en zijn echtgenote Maria Teunissen en wel in Utrecht in een smal steegje dat 'de reet in de muur' werd genoemd. Vader Feyten was de enige in die steeg die kan lezen en schrijven. In 1888 verlaat het gezin de Nederlands hervormde kerk om lid te worden van de 'Dolerenden', waaruit in 1894 de gereformeerde kerk te Utrecht is ontstaan.

Cor Feijten volgt aanvankelijk alleen lager onderwijs, maar via de gereformeerde kerk krijgt hij daarna nog twee jaar uitgebreid lager onderwijs. Na de vroege dood van zijn verloofde wordt haar plaats een jaar later overgenomen door Neeltje Wilhelmina (Neeltje) Brom (1886-1981), een naaister die zijn toekomstige bruid wordt. Het lijkt voor de hand te liggen dat hij haar 'beroepsmatig' heeft leren kennen, want hij is op dat moment samen met zijn broer Jan kleermaker, de Gebroeders Feijten, met als vestigingsplaats de Beverstraat in Utrecht.

Neeltje is geboren in de Voorstraat in Utrecht, waar haar vader Abraham Brom een winkel heeft met antiek en tweedehands boeken. Zij is net als de geliefde van broer Jan Nederlands Hervormd en dat veroorzaakt een forse tweespalt in de familie. Desondanks trouwt het paar in 1908 in de (Nederlands Hervormde) Buurkerk in Utrecht en vestigt zich in de A.B.C.-straat in Utrecht. Op 2 november 1909 wordt het eerste kind, Cornelis Daniël Feijten, geboren.

Het beroep van kleermaker heeft niet zijn hart en Cor Feijten maakt plannen om in het onderwijs zijn werk te vinden. Zijn schoonvader Abraham Brom stelt hem financieel in staat om de vooropleiding tot onderwijzer doen, maar door een paniekaanval tijdens het examen verprutst hij dit en blijft hij met lege handen zitten. In 1914 kan hij hulponderwijzer in Salatiga in Nederlands-Indië worden. Het gezin verkoopt alles wat het heeft om de overtocht naar die kolonie te kunnen betalen en wat ze daar nodig hebben, staat ingepakt in de haven van Rotterdam, maar doordat tijdens de Eerste Wereldoorlog al het scheepverkeer plotseling wordt stopgezet, mislukt deze poging en daarmee is de kans op een baan in het onderwijs verkeken.

In 1918 start Cor Feijten samen met een vriend een nieuwe krant in Utrecht, die ze zelf vol schrijven en verkopen. Het gaat daarbij om 'Het Utrechts Weekblad' of 'De Stichtsche Courant'. Daar blijkt weinig toekomst in te zitten, maar een jaar later krijgt hij de kans van zijn leven: boekhandel, boekdrukkerij en boekbinderij A. van Loon in Tiel, is uitgever van de Nieuwe Tielsche Courant, waarvoor hij via een advertentie vraagt om een verslaggever/corrector. Cor Feijten solliciteert, gaat op sollicitatiebezoek en wordt terstond aangenomen.

Financieel gezien gaat het Cor Feijten al spoedig voor de wind. In 1928 koopt hij een nog te bouwen huis met tuin aan de Kwelkade 37 in Tiel. In 1929 kan het gezin de gloednieuwe woning betrekken. Ook wordt een auto, een Rugby, aangeschaft, waardoor zelfs reisjes naar het buitenland, zoals naar Parijs, Luxemburg, België en Duitsland, mogelijk worden.

Als in mei 1940 de Nieuwe Tielsche Courant onder de Duitse censuur valt, maar blijft verschijnen, stelt Cor Feijten zich matig negatief op tegen de opgelegde beperkingen. Pas na de bezetting heeft hij echter de vrijheid om fel van leer te trekken tegen de Duitsers en hun maatregelen, met name ook tegen de persvrijheid.

Als de Operatie Market Garden in september 1944 jammerlijk mislukt, merkt ook Tiel de gevolgen: in een half jaar tijd wordt een groot deel van de stad in puin gelegd.

Cor Feijten begint vanaf dat moment op kladblaadjes aantekeningen te maken van de gebeurtenissen in en rond de stad.

Aan het verblijf in het huis aan de Kwelkade komt in oktober 1944 een eind vanwege de voortdurende beschietingen die al een groot aantal slachtoffers in de stad hebben gemaakt en nog veel meer vernielingen.

Half januari 1945 worden Cor Feijten en zijn vrouw en dochter (en de hond Luuk) uiteindelijk gedwongen om de stad te verlaten. Ze trekken in een barre tocht te voet door de sneeuw via Ede en Apeldoorn naar Hengelo (Ov.), waar ze gastvrij onderdak krijgen bij zoon Jan, die daar een garagebedrijf heeft. Dochter Nel moet daar direct met een zware longontsteking in het ziekenhuis worden opgenomen.

Eind mei 1945 keert Cor Feijten en zijn gezin weer terug naar Tiel. Ze verblijven in de voorste woonkamer beneden, waar het tenminste droog is, want de rest van het huis was doorzeefd van granaten, terwijl de serre en een buitenmuur verdwenen waren.

Op 15 september 1945 – ongeveer een jaar na het begin van de mislukte bevrijding van het noordelijk gedeelte van Nederland – begint hij met een nieuwe rubriek in de 'Nieuwe Tielsche Courant' die hij als titel 'Een jaar geleden' geeft en een jaar na afsluiting van deze rubriek over de oorlogshandelingen krijgt hij kennelijk veel positieve reacties, zodat hij en zijn uitgever Van Loon besluiten deze afleveringen te bundelen en uit te breiden voor de publicatie van een boek, dat op 6 december 1949 plaatsvindt met als titel 'Vijf jaren leed in het land tusschen Maas en Rijn'.

De vraag die rijst bij hoofdstuk 19 is: hoe kwam Cor Feijten aan de informatie na half januari 1944, toen Tiel immers volledig ontruimd was? Nergens geeft hij daar enige opheldering op. Die geheimzinnigheid geldt ook bij hoofdstuk 20, dat voor het grootste deel is geschreven door zijn oudste zoon Cor Feijten jr: nergens is een dankbetuiging of verantwoording te vinden.

De vraag die rijst bij hoofdstuk 19 is: hoe kwam Cor Feijten aan de informatie na half januari 1944, toen Tiel immers volledig ontruimd was? Nergens geeft hij daar enige opheldering op. Die geheimzinnigheid geldt ook bij hoofdstuk 20, dat voor het grootste deel is geschreven door zijn oudste zoon Cor Feijten jr: nergens is een dankbetuiging of verantwoording te vinden. Cor Feijten blijft dus na het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd (14 februari 1946) doorwerken als journalist en redacteur, wat hij volhoudt tot 9 maart 1959, als de uitgeverij het dienstverband opzegt. Vermoedelijk ging het schrijven van artikelen hem niet goed meer af. In de loop van dat jaar nemen zijn geestelijke vermogens namelijk steeds verder af, tot hij op 11 februari 1960 in de zenuwinrichting Groot Gaffel in Warnsveld bij Zutphen wordt opgenomen, waar hij twee weken later op 79-jarige leeftijd aan een longontsteking overlijdt. De begrafenis vindt plaats op 26 februari daarop volgend op de Nederlands hervormde begraafplaats te Wadenojen. Het graf is inmiddels geruimd.

Tiel 1941. Cornelis Daniël Feijten sr.

De opzet van dit boek is in grote lijnen als volgt:

- p. 1-78: zeventien hoofdstukken met verschillende inhoud en een tamelijk gevarieerde achtergrond
- p. 79-130: hoofdstuk 18 getiteld 'De eindstrijd': een overzicht per maand van de gebeurtenissen van september 1944 tot mei 1945
- p. 131-206: hoofdstuk 19 getiteld 'Kroniek. Het dagelijksch gebeuren, toen het land van Maas en Rijn in de frontlinie lag', een opsomming van de gebeurtenissen in en rond Tiel van zondag 17 september 1944 tot donderdag 10 mei 1945, vermoedelijk overeenkomend met de artikelen die in de Nieuwe Tielsche Courant verschenen waren
- p. 207-286: hoofdstuk 20 getiteld 'Wat er op het wereldterrein gebeurde'

*Arnhem 1941.
Cornelis Daniël Feijten jr.*

C.D. Feijten jr: Wie was hij?

Cornelis Daniël (Cor) Feijten wordt op 2 november 1909 als eerste kind van Cornelis Daniel Feijten en Neeltje Wilhelmina Johanna Brom in Utrecht geboren. Hij brengt zijn jeugd achtereenvolgens in Utrecht, Balkbrug-Avereest, Utrecht en Tiel door, waar hij de Rijks Hoogere Burgerschool bezoekt.

Na zijn eindexamen doet hij korte tijd administratief werk bij het gemeentehuis van Tiel, de Rotterdamsche Bankvereniging in Rotterdam en de N.V. Koninklijke Metaalwarenfabrieken v/h J.N. Daalderop & Zonen in Tiel, waarna hij een paar jaar assistent-boekhouder wordt bij de N.V. Philips' Gloeilampenfabriek in Eindhoven.

In januari 1934 begint hij aan zijn voorlaatste carrière als ambtenaar ter provinciale griffie in Arnhem, waar hij op 18 april 1936 in het huwelijk treedt met Maria Cornelia (Marie) Vermeer, geboortig uit Tiel. In Arnhem worden hun drie zonen geboren: Robert (Rob) (1938-2018), Leo (1939) en Hans (1948). Op 25 september 1944 moet het gezin uit Arnhem evacueren en brengt de hongerwinter in Putten door. In juni/juli 1945 vindt de terugkeer naar Arnhem plaats. Het woonhuis in de Vondellaan blijkt enorm gehavend en vrijwel alle huisraad gestolen. Vanaf dat moment zet Cor Feijten – die de Slag om Arnhem van zeer nabij had meege-maakt in het Provinciehuis – zich als secretaris van het Algemeen Airborne-Comité flink in voor het organiseren van de jaarlijkse Airborne-herdenkingen in Arnhem en Oosterbeek.

In 1958 maakt hij de overstap van de provinciale griffie naar de Bescherming Burgerbevolking, waar hij de functie van plaatsvervangend provinciaal commandant krijgt. In 1966 openbaart zich een inoperabele vorm van maagkanker, waar hij op 4 januari 1967 op 57-jarige leeftijd aan overlijdt.

HOOFDSTUK I

HET VOORSPEL

Tiel 1945. Luchtfoto genomen boven de Waal van Tiel op de hoogte van de Bellevue.

Twintig jaren lang, na het beëindigen van de wereldbrand 1914-1918, werd te Genève door de knapste staatkundigen van de beschaafde wereld getracht wegen te vinden, waardoor het mogelijk zou worden gewapende conflicten te voorkomen. Mussolini gooide met brute hand alle conventies omver en volbracht zijn misdadig plan in Afrika, hij onderwierp Abessinië. Door alle landen werd deze schanddaad onomwonden afgekeurd. Er werd gesproken over een algemene boycot, maar het bleef bij voornemens.

Nederland, het land van de grootst mogelijke vrijheid, gaf blijk van durf, door een groot geworden natie als Italië openlijk te tarten met de boycot. Het rommelde in Europa in 1938. De wapenstilstandsverdragen van 1918 wankelden. Duitsland, door het staatshoofd Hindenburg bij de machtsverlening in 1933 aan Adolf Hitler, overgeleverd aan het Nationaalsocialistisch regiem, riep al lang om vrijheid en gelegenheid tot expansie. Hitler was de controle en de druk van de overwinnaars van 1918 moe en begon eisen te stellen. Het Rijnland moest ontruimd. De bewapening controle ten spijt had Duitsland kans gezien zich de middelen te verschaffen om aan die eisen eventueel kracht bij te zetten.

De houding, door de grote mogendheden aangenomen ten opzichte van Italië, had Hitler geleerd, dat men een conflict wilde voorkomen. Dat Duitsland sterk was en liever kanonnen had dan boter wist men en eindelijk was ook volkomen duidelijk geworden, dat de sportbeoefening, jaren onder schoonschijnende mom verborgen, een zuiver militair doel bleek na te streven. Op de films werden de demonstraties zo verlokkelijk vertoond, dat de meest vredelievenden onder de beking kwamen. In 1938 rommelde het in Europa. Het gedreun van de zware laarzen begon tot de omliggende landen door te dringen en een bewuste of onbewuste vrees beving hen. De nationaalsocialistische gedachte, door velen als de mogelijke oplossing van de sociale misère, waarin Europa gedompeld lag, met vreugde begroet, werkte beangstigend.

Men begon in te zien, dat dit streven voerde naar het door Mussolini ingezette doel: de overheersing door enkelen. Duitsland verhief zijn stem meer en meer en het was niet meer een vragende, maar een eisende stem. Er moest levensruimte komen. Genève werkte niet vlot genoeg naar de zin van dit land en, eerst met schroom toegelaten tot het lidmaatschap van de Volkenbond, verbrak Hitler met een duivelse grijnslach de band en trok zich terug. De eerste donderslag was gevallen en de vrees voor wat komen ging werd groter. Het onweer dreef echter voorbij, maar er kwamen zwaardere wolken. Duitsland vroeg niet meer, eiste niet meer, maar nam. De in Tsjecho-Slowakije wonende Sudeten-Duitsers, allen onder leiding van Henlein in tot de Nazibeweging behorende, begonnen in 1938 tekenen te geven, dat zij door hun partijgenoten in Duitsland zijn opgewarmd voor een terugkeer in het "Groot-Duitse Rijk".

Zij waren al niet erg gezien in Tsjechië, maar hun politieke omschakeling maakte het noodzakelijk, dat zij niet al te veel vrijheden zouden krijgen. Juist dat gaan zij in verscherpte mate eisen. Dr. Benesj, de president van de republiek, wijst die eisen af en weet zich daarbij gesteund door de grote meerderheid van zijn volk. Henlein roept dan openlijk de hulp van Hitler in. De geschiedenis zal leren, dat dit ook de bedoeling van de trouwe Führer was en deze heeft nu de gelegenheid om de nodige eisen te stellen, vergezeld van dreigementen. De Tsjechoslowaakse overheid wijst deze eisen af en bereidt zich op de gevolgen voor. Op dit moment neemt de Engelse premier Chamberlain een merkwaardig initiatief.

Hij, de representant van het trotse Albion, vernedert zich door op 15 september 1938 per vliegtuig een bezoek te brengen aan Hitler op zijn verblijf in Berchtesgaden. Deze wordt blijkbaar door dit bezoek zodanig overrompeld, dat er een lichte ontspanning komt in de situatie.

Enige dagen later ontmoeten beiden elkaar weer, maar nu in Godesberg. Chamberlain heeft met zijn Franse collega Daladier bemiddelingsvoorstellen geformuleerd, maar deze arbeid blijkt vergeefs te zijn geweest, want Hitler heeft het probleem van de Sudeten-Duitsers opgeschroefd tot territoriale eisen ten nadele van Tsjecho-Slowakije. Teleurgesteld gaat Chamberlain naar zijn land terug. Maar nu gaat Mussolini zich met het geval bemoeien en door zijn bemiddeling wordt in München een conferentie belegd, waaraan Chamberlain, Daladier, Hitler en Mussolini deelnemen.

Op 29 september 1938 wordt het resultaat van de besprekingen publiek gemaakt: Duitsland mag het Sudetenland bezetten. Er wordt zelfs een vloot-overeenkomst tussen Engeland en Duitsland gesloten. De hele wereld herademt en vooral het Duitse volk juicht Chamberlain toe op een hartelijker wijze dan het ooit zijn Führer heeft bejubeld. De vrede is dan ook gewonnen, zij het ten koste van een zich verraden gevoelend Tsjechisch volk.

“De vrede is gewonnen: Hitler heeft geen verdere territoriale verlangens meer”, zei hij.

In januari 1939 eist Duitsland het recht zichzelf evenveel duikboten te verschaffen als Engeland. Albanië wordt in april door Italië bezet. Hitler annuleert het vlootverdrag 1938 met Engeland en vernietigt het vriendschapsverdrag met Polen van 1934. Engeland tracht een ring om Duitsland te trekken door met alle landen overeenkomsten aan te gaan, maar Rusland wordt het struikelblok. De as Rome-Berlijn wordt officieel vastgelegd.

En dan gaat Rusland een akkoord aan met Duitsland. Nu gaat men overal zien, dat Duitsland het op een oorlog aanstuurt. Duitsland verklaart grootmoedig, dat de neutraliteit van Nederland, België, Luxemburg en Zwitserland zal worden geëerbiedigd. Men was te ver gegaan in het steeds weer toegeven en Duitsland had zijn kans benut.

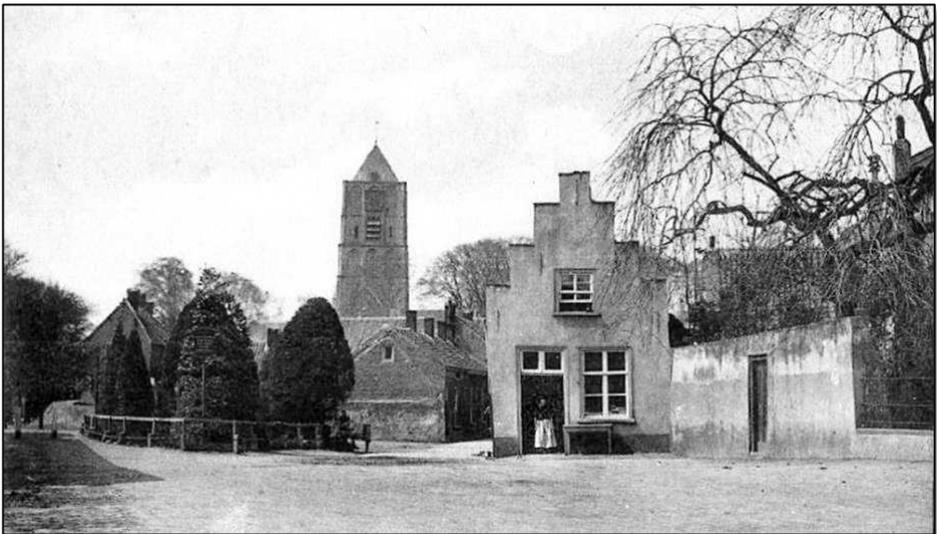
De krachten schoten tekort. Duitsland had zich herbewapend en de andere landen, bewust van hun vredige bedoelingen, waren in gebreke gebleven. Nederland mobiliseert in augustus. In de nacht van 26 op 27 augustus komt in Tiel een afdeling militaire politie. Deze wordt om 3 uur bij particulieren ondergebracht. Dit is de eerste stoot, waardoor wij kennis maken met de realiteit van het heersende oorlogsgevaar!

Op 1 september wordt Polen overvallen en deze druppel doet de emmer overlopen. Engeland, Frankrijk, Australië en Nieuw-Zeeland verklaren op 3 september de oorlog aan Duitsland, terwijl andere landen de betrekkingen verbreken.

Weer anderen volgen dit voorbeeld en op 17 september wordt Rusland bondgenoot van de overweldiger, waarmee het lot van Polen, zonder oorlogsverklaring beslecht is. Dan slaat Rusland zijn slag door Finland op 30 november te gaan beoorlogen en de wereldbrand laait op in helle gloed.

Het jaar 1940 brengt op 13 maart de vrede tussen Finland en Rusland. Denemarken en Noorwegen worden op 9 april overvallen en zo schrijdt de oorlogsfakkelt verder als een verderfelijke ziekte, waartegen geen bescherming te vinden lijkt. Duitsland en Frankrijk beloeren elkaar vanachter een Westwall en een Maginotlinie. Schermutselingen hadden plaats, evenwel van te geringe afmeting om er veel waarde aan te hechten. Nederland leek veilig.

Onze jongens waren onder de wapenen geroepen, maar het leek een kostelijke grap. De militaire jeugd vermaakt zich als nooit tevoren. Ze waren van huis, zeker. Dat kon immers niet lang duren, zo'n moderne oorlog was toch maar een kwestie van zeer korte tijd. Hoe kortzichtig is de mens!

Ingang Koninginnestraat.

HOOFDSTUK II

HET BEGIN

Het was een gezellige winter voor Tiel en de Betuwe. De inkwartiering bracht veel ongemak, maar ook veel vertier. Zolang het zomer was, waren de Nederlandse troepen in de dorpen ondergebracht.

De komende winter was blijkbaar aanleiding om deze naar Tiel over te brengen en wij zien nog de keurig opgepoetste jongens de stad binnenrukken onder bevel van majoor Bakhuys, die op een vurig ros gezeten, zijn troepen aan de bevolking van Tiel voorstelde. Hij gaf de wens te kennen, dat er een goede verstandhouding zou mogen ontstaan tussen militairen en inwoners. Van beide zijden was er geen ernstige reden tot klagen.

Burgers en militairen konden het uitstekend met elkaar vinden en vele blijvende vriendschapsbanden kwamen tot stand. Bij Bellevue, aan de Ophemertsedijk lagen twee schepen, waarop een detachement Pontonniers, onder commando van luitenant Moerkerk, was gehuisvest. Voor de in Tiel gestationeerde soldaten werd alles in het werk gesteld, het leven zo aangenaam mogelijk te maken.

Onder leiding van kapitein Turkstra werd de O en O (Ontwikkeling en Ontspanning) ingesteld, die gezonde sport en gezellige leerzame avonden bracht.

De vrouwelijke jeugd sloot vriendschap met de geüniformden en, een enkele uitspatting daargelaten, waren onze Hollandse soldaten overal kind aan huis. In de geweldige winter 1939-1940, waarin de ijsblokken zich, bijv. op de Nieuwe Kade, tot boven de tien m opstapelden, werden gezellige avonden georganiseerd en ons Spaarbankgebouw daverde menige avond van de jool, die voor de soldaten het gemis aan de huiselijke haard vergoedde.

Een opzienbarend gebeuren was het leggen van een pontonbrug over onze rivier, waardoor Maas en Waal en Betuwe één geheel waren geworden. Het was een toestand, die ons bijna vrede met de oorlog deed hebben. (De oorlog was immers toch niet op eigen bodem). Het drukke verkeer in de stad en de grote voordelen, die het hebben van een garnizoen opleverde, maakte alles zo mooi. De bekoring was evenwel maar schijn! Het voorjaar kwam en ook de geweldige slag van het oorlogsrumoer.

Op vrijdag 10 mei 1940 werd de hemel in het oosten verduisterd door zwermen vliegmachines, die zonder enige vooraf gegeven waarschuwing ons territorium schonden.

Met donderend geweld daverden de bommenwerpers over onze stad en de verschrikte bevolking kon zich niet realiseren, dat Nederland werkelijk door Duitsland in de oorlog was betrokken.

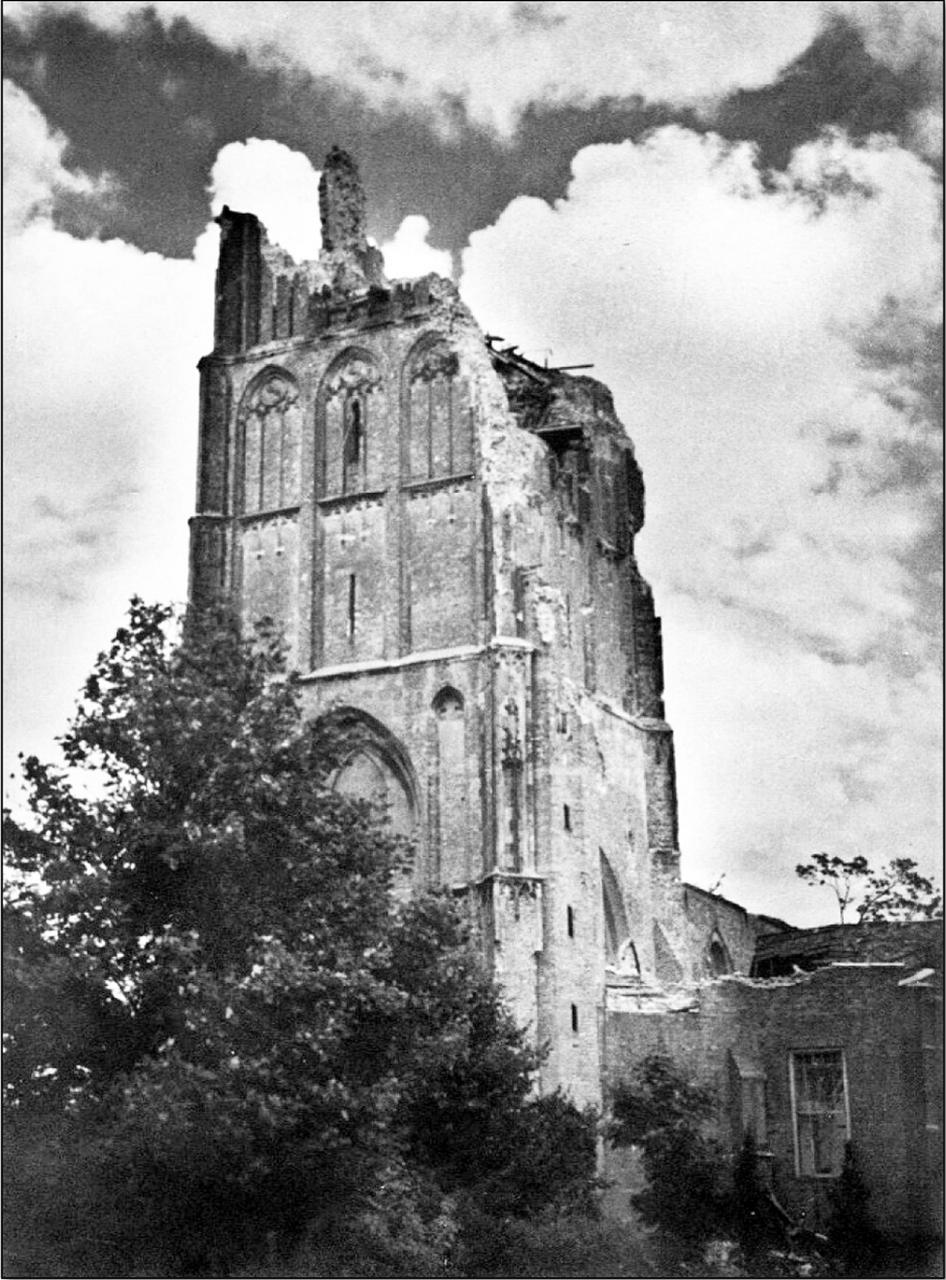
Om 3 uur in de vroege morgen viel de eerste machine, door onze wakkere troepen onder vuur genomen, achter de toren van Wamel. En daarna zag men steeds meer toestellen vallen. De radio meldde, dat Nederland verraderlijk was overvallen en dat de koningin ons land in staat van oorlog met Duitsland verklaarde. Nederland tóch óók in oorlog.

Wat wou jullie, amechtig handjevol mensen tegen zo'n groot wel toegerust volk? Bitte! Was? Quatsch, wir sind nur Blutfreunde? Die Engländer! und wir fahren, und wir fahren. 's Middags werd de pontonbrug ingenomen en weldra werden de brughoofden in brand gestoken. De Pontonniers dreven met hun schepen en pontons de Waal af in de richting Gorinchem.

De Duitse vliegmachines doken omlaag en monsterden met belangstelling de handelingen, die hier gaande waren. Een gevecht vlak boven de rivier tussen een bommenwerper en twee Engelse jagers bracht eerstgenoemde aan het wankelen. Met gierend gehuil schoot het grote monster schuin naar beneden. Blijkbaar trachtte de piloot zijn fel brandend toestel over het water te laten scheren. De jagers achtervolgden hardnekkig, steeds de vijand met boordwapens bestokend. Dan een geweldige laag mitrailleurvuur van de bommenwerper, waarbij een van de jagers getroffen wordt en beide toestellen duiken even voor het Inundatie-Kanaal onder water. Alle inzittenden als slachtoffers meeslepend. Weer een andere bommenwerper komt brandend in glijvlucht naar beneden. De bemanning springt met parachutes naar beneden om zich te redden, wat gelukt. De machine duikt, bijna op dezelfde plek in het water. Een motorbootje met Hollandse infanteristen bemand, schiet de haven uit om de Duitse bemanning, waarvan er enkelen blijkbaar gewond zijn, te helpen. Een van de Duitsers laat de helpers naderen en begint met een revolver te schieten. Dat kostte hem het leven, want dat namen onze infanteristen niet. Dit was de eerste maal dat wij van zeer nabij de ingemene wijze van strijden van de Duitsers gadesloegen. Te hulp snellende Nederlandse soldaten worden door de Duitse soldaten, die toch al krijgsgevangenen zijn, met revolvervuur begroet.

Een groep van de soldaten, die in Maas en Waal gelegerd waren, moest terugtrekken op Tiel, omdat het water, doordat de dijk bij Alphen door onze militairen was doorgestoken, onrustbarend steeg. De pontonbrug was echter weggenomen en zij moesten de Waaldijk over marcheren. Bij de Rode Molen onder Zennewijnen werd deze groep vanuit de lucht fel met mitrailleurvuur beschoten, wat een aantal slachtoffers kostte. Onze jongens in allerijl naar de stellingen in Ochten en IJzendoorn gestuurd, deden prachtig werk. De Duitse schepen, die de Waal kwamen afdrijven, werden zwaar bevochten en vele Duitse indringers moesten hun brutaliteit met de dood bekopen.

De hele nacht van 10 op 11 mei donderde het geschut en het bleek, dat onze linies aan de Waal en op de Grebbe aan de overmacht maar niet zo zonder slag of stoot toegaven. Daar zijn vele van onze wakkere jongens gevallen en wij gedenken ze met grote weemoed en eerbied. Zij hebben voor ons land onsterfelijke daden verricht. Daar hebben helden gestaan van wie wij de grootheid nauwelijks kunnen beseffen. Maar in het strijdrumoer ging de betekenis ervan verloren. De geschiedenis zal deze betekenis echter niet veronachtzamen. Want wat dáár geschiedde was mede de grondlegging van de ondergang van een vuig systeem, dat elke kiem van beschaving en menselijkheid vertrapte.

De kapotgeschoten St. Maartenskerk.

HOOFDSTUK III

TIEL EN DE OMLIGGENDE DORPEN WORDEN ONTRUIMD

Al in oktober 1939 was onder leiding van de burgemeester, de heer Cambier van Nooten de stad in elf districten verdeeld voor het geval Tiel ooit geëvacueerd zou worden. Zaterdag 11 mei 1940 kregen de districtsleiders een oproep 's middags om 3 uur op het Gemeentehuis te verschijnen. Daar werd hun medegedeeld, dat de evacuatie zeer waarschijnlijk een feit zou worden. Inmiddels meldde de radio het verschijnen van grote zwermen vliegmachines boven de Moerdijk, in de omgeving van Den Haag en Rotterdam, en ook boven België. De spanning nam toe. Berichten meldden het dalen van parachutisten. De evacuatie van de Tielse bevolking werd op zondag 12 mei (1e Pinksterdag) zekerheid, zodat de kennisgevingen verspreid moesten worden, dat ieder zich gereed moest houden en op het geluid van de sirenes, die aangebracht waren voor noodalarm, zich naar de verzamelplaats moest begeven.

Op maandag 13 mei 1940, 's morgens om 3.30 uur, klonk het noodlottig geluid van de sirenes en de bevolking stroomde met hun pakken, waarin zich etenswaren voor één dag en dekens bevonden, naar de plaatsen, hun door de leiders schriftelijk aangewezen. Al om 2.30 uur in die nacht was er een colonne auto's de stad binnengekomen uit de richting Gouda om bij het vervoer behulpzaam te zijn. Omstreeks 1.30 uur vertrokken de eerste groepen in de richting Beusichem in auto's en op rijwielen; de afvoer geschiedde regelmatig. Echter het vervoermateriaal was van te kleine omvang om de ongeduldig wachtende menigte vlug weg te werken.

Intussen deden de vele vijandelijke bommenwerpers hun luguber werk en, behalve dat bommen werden afgeworpen, klonk steeds het irriterende mitrailleurvuur waardoor de mensen in zenuwachtige toestand werden gebracht en de evacuatieleiders handen vol werk hadden hen rustig te houden. Inmiddels kwam het bericht, dat op de trekkende menigte nabij de brug van Vianen bommen waren geworpen met voor enkelen dodelijke gevolgen. Deze berichten en het steeds maar wachten op komende auto's verhoogde de zenuwspanning. Eindelijk tegen ongeveer 4 uur 's middags, na 12 uur van zware arbeid, konden ook de hoofdleiders vertrekken.

Tiel was geëvacueerd. Tegelijk met het ontruimen van Tiel werden ook de dorpen langs de Waal en de Rijn geëvacueerd. Alles was door de Nederlandse regering lang tevoren geregeld, zodat mocht worden verwacht, dat het overplaatsen van al die mensen weinig moeilijkheden met zich zou brengen. Hierin bleek men zich echter deerlijk te hebben vergist. Toen Tiel, Echteld, IJzendoorn, Kesteren enz. enz. moesten evacueren, strandde het hele stelsel op de wijze van vervoer. Waarschijnlijk had de ontwerper van dit ongewone werk vergeten er rekening mee te houden, dat de spoorwegen niet meer functioneerden en dat het scheepsverkeer

met grote moeilijkheden te kampen had. Hoe het zij, het overbrengen van de mensen was een zware beproeving en, hoewel er wel enige slachtoffers zijn gevallen, mag het toch wel gereleveerd worden, dat er onder de leiders persoonlijkheden hebben gewerkt, die een paniekstemming hebben weten te weren.

De bevolking van Tiel was in Gouda ondergebracht. De stemming van de Gouwenaren was allesbehalve prettig. Daar waren de Duitsers ook begonnen hun bommenlasten af te werpen en men meende, dat dit zijn oorzaak vond in de komst van de geëvacueerde Betuwse bevolking. Vele evacués waren hun kinderen of verwanten kwijt en dit was oorzaak, dat van rust geen sprake was. De mensen mochten na 8 uur 's avonds niet meer op straat, zodat de onrust over de familieleden de hele nacht gedragen moest worden.

Dinsdag 14 mei, 's morgens om 6 uur, werden de leiders van de evacuatie uit Tiel opgeroepen zo spoedig mogelijk naar Alphen te vertrekken, omdat Gouda ontlast moest worden ten bate van Rotterdam. De eerste de beste auto werd door hen (in de nabijheid van de Gasfabriek in Gouda, die juist door bommenwerpers werd bestookt) gevorderd en in vliegende galop ging de tocht naar Alphen. Daar in de Chr. H.B.S. werd, behalve het evacuatie-comité ter plaatse, mr. W. M. Kolff, destijds burgemeester van Deil aangetroffen, met wie prachtig werk kon worden verricht voor de ontvangst van de opgejaagde Betuwse bewoners.

Na een dag van geweldige inspanning om alle geëvacueerden onder dak te brengen, zagen wij 's avonds, toen er een ogenblik van rust was ingetreden, de hemel in het Zuidwesten helrood gekleurd. Rotterdam brandde! Neerlands grootste havenstad was door schendende hand verwoest. Ons hart bloedde bij deze aanblik. Wat volgde, leek bijna ongelooflijk. De bekende radio-omroeper, die gewaarschuwd had alleen naar zijn stem te luisteren, had korte tijd gezwegen. Maar in de avonduren van deze onvergetelijke veertiende mei 1940 klonk weer het welbekende geluid:

“De vesting Holland heeft gecapituleerd. Het Nederlandse Vorstenhuis en de Regering zijn naar Engeland uitgeweken”. De verslagenheid was onbeschrijfelijk. Waren daarvoor zovelen ten offer gevallen? Hadden daarvoor de Betuwnaren have en goed prijsgegeven?! In het hart van elke goede Vaderlander heerste grote droefheid. Van elke goede Vaderlander! Er waren er ook, die deze oplossing met vreugde begroetten. Dat bleek weldra! Op de morgen van de vijftiende mei staken zij het hoofd op. Een bekende figuur uit Tiel, C. Jager, die nog juist de vorige dag verklaard had, dat hij niets met de N.S.B. te maken had, diende zich in de H.B.S. aan om de leiding over te nemen en het was mede aan mr. Kolff te danken, dat deze landverrader moest afdruipen om niet door de verslagen Tielenaren te worden afgestraft.

Van verschillende kanten kwamen berichten binnen over het beestachtige werk, door de Duitse bommenwerpers gedaan. Onder de vele slachtoffers, die hierbij om het leven kwamen, waren ook enige Tielenaren.

De tegemoetkomende houding van de meeste inwoners van Alphen ten opzichte van de Betuwse bevolking verdient alle lof. In die enkele dagen zijn er vriendschapsbanden ontstaan, die niet gemakkelijk verbroken zullen worden.

Op de vijftiende mei 1940 werd direct werk gemaakt voor de reëvacuatie en het heerlijke voorjaarsweer was medeoorzaak, dat het vervoer, waarvoor een groot aantal Nederlandse militaire auto's beschikbaar werd gesteld, vlot verliep.

Allereerst werden de mensen van de levensmiddelenvoorziening zoals: bakkers, kruideniers, slagers e.a. per autobus teruggezonden. Ook gingen enkele militaire keukenwagens naar Tiel, die zorgden, dat bij aankomst van de bevolking soep zou zijn te verkrijgen. Die donderdag kwam bijna de hele bevolking terug en vond haar achtergelaten boedel zoals zij die verlaten had. Enkele sigaren- en kruidenierswinkels waren opengebrouwen. Een groot gedeelte van de inventaris was verdwenen. Hyena's zijn er altijd geweest. Later zou dit nog erger worden. Op dat ogenblik vond ieder, die het hoorde, het verschrikkelijk. Maar gelukkig, men was weer thuis. De algemene opinie was: hoe goed de mensen ook geweest waren:

“Nooit weer evacueren!”

De toekomst zou anders uitwijzen. Langs de grote wegen, die de leiders van de reëvacuatie volgden, nadat de bevolking uit Alphen was weggevoerd, trokken de Duitse heirlegers. Hoe gehaat de indringers ook waren, toch raakte men onder de indruk van het machtige materiaal, dat langs de weg Utrecht-Den Haag aan het oog voorbijtrok. Overal lagen stukgeschoten auto's. Het was bedroevend om te zien hoe onze jongens als opgejaagd wild waren behandeld. Wraakgevoelens overheersten van de eerste dag af in het hart van elke goede Nederlander. Dit werd met de dag erger, toen gehoord werd hoe het vuige N.S.B.-gespuis, dat de inwendige organisatie van ons leger had verpest, alle hulpmiddelen om de vijand te keren, had onbruikbaar gemaakt of juist ten voordele van de lage overval-ler had weten te gebruiken. Genieën moeten daaronder gezeten hebben, echter genieën in de misdaad.

De Witte brug

HOOFDSTUK IV

TERUG

Op de zestiende mei 1940 was vrijwel de hele Betuwse bevolking weer in haar woonplaatsen teruggekeerd. Ook de militairen kwamen weer in de woningen, waar zij sinds enkele maanden waren ingekwartierd geweest en heel spoedig arriveerden zelfs de Pontonniers met de bekende schepen voor de Ophemertsedijk. Zij werden door de Tielenaars met warme hartelijkheid ontvangen. Het waren echter niet meer de vrolijke onbezorgde jongens, die ons voor ruim een week plotseling verlaten hadden toen het gevaar dreigde.

Zij en de infanterie, die bij Ochten-IJzendoorn gestreden hadden, waren mannen geworden met ervaring. De dood had hen aangegrijsd en had ook enkele vrienden geroofd. Zwijgzamer, met een verbeterd trek op het gelaat, die meer vertelde dan woorden konden uitdrukken, met haat en zelfs met moordlust bezielde wezens waren zij geworden. Machteloos stonden zij tegenover de laffe overvaller die in hautaine zelfbewustheid spotlachte met deze onuitgesproken woede.

Gelukkig voor onze jongens, dat zij onmiddellijk naar huis konden trekken en door de vreugde, te midden van gezin of verwanten te komen, het niet te meten verdriet konden smoren. De tijd, die vele wonden heelt, zou ook hier het verzachtende werk verrichten. Dat was de gedachtegang, die na de eerste schok, de geest beheerste. Maar die tijd zou nog andere wandaden brengen, waardoor afschuw en verzet tegen de indringer de overhand zouden krijgen.

Slechts enkele dagen na de terugkeer van de bevolking in de Betuwe werd het bewind in alle plaatsen gelegd in handen van Duitse militairen. In Tiel werd het hoofdkwartier gevestigd in het Ambtmanshuis en het was van hieruit, dat de redacties van de Betuwse bladen, die hier verschijnen, telefonisch werden ontboden. Uiterst correct werden deze journalisten door een zuiver Hollands sprekend officier ontvangen, die verzekerde dat hij de vijf jaren, die hij in Amsterdam in een goed gesalarieerde functie had doorgebracht, had gebruikt om de hem opgedragen taak naar behoren te vervullen.

Deze taak was de Nederlandse taal tot in de kleinste bijzonderheden te beheersen en zich volkomen op de hoogte te stellen van het perswezen in ons land. Hij vertelde, dat het verschijnen van onze bladen niet de minste last zou ondervinden, maar dat hij evenwel verplicht was de inhoud te controleren, maar dat hij door zijn langdurige omgang met journalisten voldoende vertrouwen had in de gezondheid van de hersens van de Nederlandse krantenschrijvers, zodat hij overtuigd was, dat deze controle niet anders zou behoeven te zijn dan een formaliteit. Deze mededeling was vrijwel geheel overbodig; want evengoed als er tijdens het verblijf van onze eigen militairen geen ogenblik toegelaten werd, dat over de handelingen van ons leger iets openbaar gemaakt mocht worden, was het duidelijk

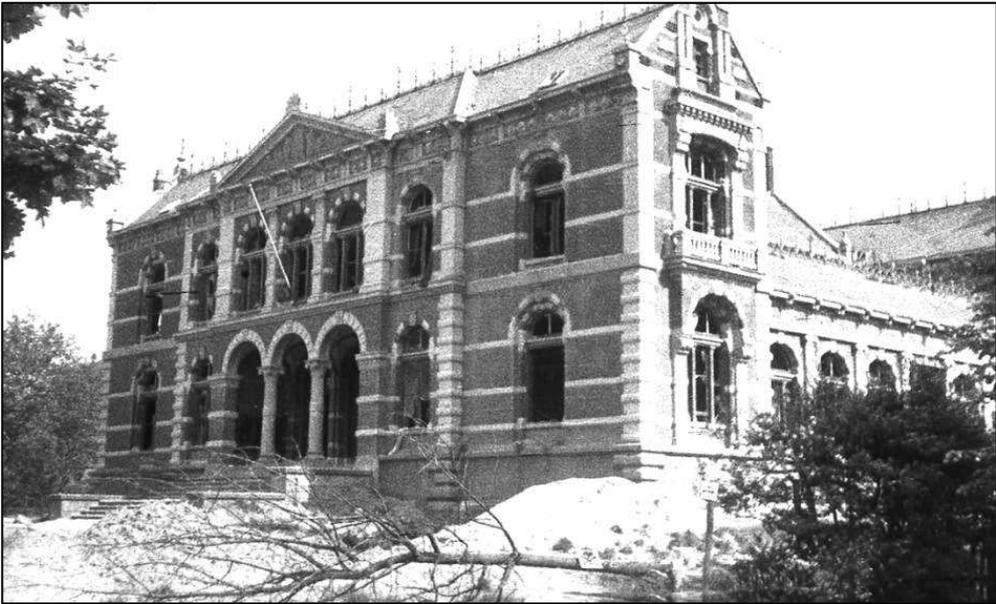
dat dit, nu de bezetter hier baas speelde, evenmin zou worden toegestaan. Onze eigen soldaten hadden schoolgebouwen in gebruik genomen en waren bij vele particulieren ingekwartierd. Nu was het wel wat anders, want bij particulieren inkwartieren kwam slechts sporadisch voor. Bijna alle openbare gebouwen werden gevorderd en daarin werden de vreemde en gehate overweldigers ondergebracht. Het populaire lied: “Blonde Mientje heeft een hart van prikkeldraad”, door onze jongens als lijflied gezongen, had afgedaan. Daarvoor kwam in de plaats: “Rose Marie”. Een gedeelte van onze soldaten zong met gevoel, een ander gedeelte om mee te doen. Het Duitse lied evenwel klonk gescandeerd. Daarop werd gemarcheerd. Alle Duitse soldatenliederen werden afgebeten. Het was dienst. Op commando moesten de troepen tijdens hun marslopen “zingen”. Dat moest de moed erin houden, en vooral:

“Wir fahren gegen England!”

Want dat de val van Europa met het bezetten van Engeland zou besloten worden, stond voor deze hersenloze massa ontwijfelbaar vast. Vooral op de jeugd maakte deze straatpropaganda veel indruk en het was dan ook niet te verwonderen, dat al dat zinloze, hysterische geblèr door de kinderen werd overgenomen, misschien wel tot ergernis van velen, maar de jeugd begreep, gelukkig, niet wat voor vreselijks ons land en volk was overkomen. Deze begintijd was het optreden van de Duitsers zo, dat zelfs de meest verstokte tegenstander van de overvaller erkende, dat de discipline buitengewoon goed was. Als ooit één Duitse uitspraak belachelijk is gemaakt, dan is het zeker wel deze: “Wo man singt, da lässt euch ruhig nieder. Böse Menschen haben keine Lieder!” Als men later in de 5-jarige periode de groepen soldaten zag lopen, die nog altijd “zongen”, stond men nog wel even verbaasd over de houding van die troep. Afgesnauwd door een grootbekkige gestreepte, liepen ze als in een circus, steeds weer hetzelfde lied herhalend. Deze oefeningen zag men vooral op het schoolplein van de Julianaschool en steeds hoger steeg de verwondering over dit gedoe.

Totdat uitlekte, dat het traplopen was. Het waren weigeraars, die aan het hele soldatisme een afschuwelijke haat hadden. Die niet meer wensten te zingen of met discipline ook maar iets nog te maken wilden hebben. Ze hadden er genoeg van en wilden niet langer voor gek lopen, bijna onzichtbaar, maar daardoor zoveel venijniger voor hun gevoel, uitgelachen door die domme Hollanders. Of ze boos waren als in bovenstaande versregels bedoeld, laten wij hier buiten beschouwing.

Ze waren echter wel boos!

Voorkant gerechtsgebouw aan de Nieuwe Tielseweg.

Het pand links behoorde toe aan het manufacturenmagazijn Van der Zand. Verder naar rechts de vishandel van Spies en de meubelzaak van Uden en op de hoek het pand van Serbee. Rechts op de achtergrond de ruïne van het café Harmonie. Rechts daarvan het Sociëteitsgebouw en de resten van de Waterpoort.

HOOFDSTUK V

HET VERZET

Al bij het uitbreken van de gevechtshandelingen op 10 mei 1940 stelde een Tielenaar, G.J. Laagwater, zich in verbinding met de commandant van de Pontonniers, luitenant Moerkerk, om zich met al zijn materiaal beschikbaar te stellen in dienst van het Nederlandse Leger. In deze vijf dagen heeft hij, omdat zijn aanbod zomaar niet kon worden aangenomen, zelf het initiatief genomen en is actief opgetreden. Een piloot in de nabijheid van de stad uit een vliegtuig gesprongen, werd door hem aangehouden. Het bleek hem spoedig, dat dit een van de door hem gehate Duitsers was, die afdoende buiten gevecht gesteld moest worden. Hij had al ervaren, dat zelfs een kriegsgevangen Duitser niet te weerhouden was om tenslotte te moorden. Dat was in die enkele dagen al meer voorgekomen, zelfs toen Nederlandse soldaten getracht hadden gewonde Duitsers te helpen. Laagwater nam geen risico. Hij wilde helpen en goed ook. Hij zou meehelpen Nederland te verlossen van de Duitse bende.

Het leek een belachelijk geval. G.J. Laagwater, de man van de IJsfabriek! Hij geloofde niet in de overwinning van de Duitsers. Nee, hij wist, dat deze overwinning slechts een schijnoverwinning was. Hij wist, dat de tijd komen zou, dat het gehate juk in stukken geslagen zou worden. Dat eenmaal Nederland, zijn geliefde Vaderland, vrij zou komen. Daarvoor had hij alles veil: zelfs zijn leven.

De verzetsbeweging was begonnen. Laagwater, de onvervaarde, felle strijder, de man die bergen kon verzetten, hoe onbeheerst hij ook in vele opzichten was, begreep, dat hij alleen deze strijd niet kon beslechten. Hij had hulp nodig, hulp van mannen, die even als hij, moedig en trouw waren, maar bovenal bezielde waren met liefde voor ons Land, ons Volk en onze Vorstin. Zulke mannen te vinden was in die dagen, vergiftigd door het verraderlijk addergebroed, dat zich niet als N.S.B.er had durven openbaren en dus veel gevaarlijker was dan deze landverraders, een probleem van ongekende grootte. Hij kreeg hulp van mannen, die later de tol voor hun strijd hebben moeten betalen:

P.T. Hoekstra,	H. Van Veenendaal,	D. Van Mourik,
G. Graven,	H. Blijdenstein,	P. Peterse,
D. Botterweg,	J.H. Cieraad,	H. Schoots.
C. De Kleijn,	V. Van Hesteren,	

Ziedaar elf kerels uit één stuk, die het met hem wagen durfden, die het centrum vormden van een verzetsbeweging, die daden van moed en plichtsbetrachting hebben verricht, waarvoor men de grootst mogelijke bewondering moet hebben. Deze verzetsbeweging kreeg de naam van "Ondergrondse" of "illegale".

In alle richtingen werd hulp gezocht en dit werd zo gedaan, dat de nieuw aangeworvenen niet met de kern in aanraking kwamen, maar dat elk lid van deze CIub van Twaalf zelf een groep om zich verzamelde. Spoedig had Tiel een legertje van driehonderdvijf, Drumpt vierendertig en Zetten-Andelst honderd werkers. Het eerste werk was het opsporen van wapens en munitie door de Nederlandse militairen tijdens de capitulatie verborgen. Veel werd er gevonden en zelfs van de Grebbe werd materiaal weggesleept en in Tiel werden arsenalen gevormd.

Laagwater zorgde, dat er mensen werden gevonden, die financiële steun verleenden en ook hiermee slaagde hij wonderwel. Verder werden alle Duitse handelingen bespioneerd. Er was inmiddels al een goed contact gevormd met Amsterdam en de spionagedienst zorgde, dat daar werd bericht waar zich stellingen bevonden. Amsterdam zorgde, dat deze aanwijzingen prompt werden doorgegeven naar Engeland. En hoewel dikwijls werd geklaagd over het lukraak neersmijten van bommen door de geallieerden, wisten de "Ondergrondsen", dat hun berichtgeving klopte en dat soms wel eens zonder gevolg, merendeels raak werd gegooid. Vooral de vliegvelden en de treinen kregen dikwijls een portie en het was voor de illegalen een hart onder de riem, dat zij deze resultaten zagen.

In het zuiden werden de goederentreinen sterk onder controle gehouden door de ondergrondse strijders, vandaar, dat deze al in 1940 zo zwaar door het luchtwapen van de Engelsen werden geteisterd. Een geweldige knak was het voor onze dappere Tielenaars toen Laagwater moest onderduiken en één dag na de verjaardag van prins Bernhard werd gearresteerd. Zes lange weken moest deze leider worden gemist. Zes weken lang werd met toenemende onrust steeds weer gevraagd: wat zou er van Laagwater worden? Wat zullen de gevolgen zijn voor deze jonge organisatie? Zal Laagwater bezwijken door de onbarmhartige, neen liever gezegd: laaghartig beestachtige wijze, waarop dit Duitse tuig een mens door lichamelijke foltering tot spreken weet te dwingen, met methoden, erger dan in de Spaanse tijd werden toegepast? Laagwater is niet bezwijken. Na zes weken kwam hij terug, sterker dan voorheen! Er kwam werk van onderscheiden aard. Onderduikers moesten geholpen worden. Distributiebescheiden moesten er komen, valse persoonsbewijzen: joden moesten verdwijnen. De winter 1940/41 getuigt van illegale moed, een moed, die niet langzaam groeide, maar bestond, zich verdiepte en tot grote daden zou leiden. Toch konden Laagwater en de vlak naast hem strijdende Dick Botterweg het niet langer houden. Ze werden steeds op de hielen gezeten, steeds geschaduwd, zodat gevreesd moest worden voor de ernstigste gevolgen. Ze doken onder! Maar nu was het niet meer als in juni 1940, toen Laagwater de eerste maal verdween. Er was een andere figuur. Hebly was deelgenoot geworden in het ondergrondse werk. In april 1941 nam hij als Districtscommandant de teugels in handen. Nu kwam er tekening in het corps verzetslieden. Graven, die als oud-militair het klappen van de zweep kende, kreeg en volbracht de opdracht de mannen tot Compagnieën in te delen.

De werkzaamheden werden scherper omljnd en er kwam discipline. Er kwam evenwel weer een geweldige slag.

In augustus 1941 werd Hebly gearresteerd. Laagwater en Botterweg waren in Amsterdam in contact gekomen met de verzetsbeweging, Hebly was gevangengezet. Wat moest er nu gebeuren? Op een bijeenkomst te Leiden werd aan Hoekstra het bevel over de Tielse groep overgedragen. Hierbij luidde het parool: alle arbeid stil leggen, want Tiel wordt geschaduwd. Zeker, Hoekstra wist zijn mannen disciplinair vast te houden en veel handelingen tegen te gaan. Het jeugdig vuur van enkelen was echter niet geheel te temmen en de wetenschap, dat zij over wapenen beschikten, maakte enkelen zo overmoedig, dat zij zich tot onbeheerste daden lieten verleiden.

Het oprukken van de Duitse troepen in Rusland en de landing van de Japanners op Borneo en Celebes op 11 januari 1942 maakte in geheel Nederland een geweldig deprimerende indruk. Het was dan ook de strohalm, waaraan men zich vastgreep, toen in die dagen de Engelsen met de sensationele mededeling kwamen, dat er een invasie op het programma stond. De Duitsers, die in deze bekendmaking niets anders zagen dan bluf, waren op hun hoede.

**Plündern wird MIT
DEM TODE bestraft**

DER ORTSKOMMANDANT

HOOFDSTUK VI

ILLEGAAL WERK

Wat illegaal werk inhoudt kan moeilijk in algemene termen worden uiteengezet. Om daarover later enig denkbeeld te kunnen vormen is het van belang enkele personen in hun illegale loop te volgen. Met deze beschrijving wordt echter geenszins dit machtige werk in zijn brede omvang getekend en het mag ook niet tot de gevolgtrekking leiden dat hier beschreven worden de helden bij uitnemendheid, zodat anderen ver achterbleven.

Nee, niet dus! Het overstelpende materiaal op dit terrein noopt tot een neutrale keuze en het mag met grote nadruk worden gezegd, dat met deze rapportagevorm bedoeld wordt alle illegalen te eren voor wat zij, met opoffering van rust en familieleven, aan ontberingen in de meest schrille vorm, vervolging, straffen, ja zelfs met het beeld van de dood voor ogen, hebben overgehad voor allen, die behoren tot ons Nederlandse Volk.

Leonardus Wilkens, geboren 21 juli 1920 werd, nadat hij het eindexamen aan de Rijks H.B.S. te Tiel met goed gevolg had afgelegd, eerst geplaatst in een particuliere werkkring, maar kwam spoedig daarna als lekencontroleur bij Centraal Beheer (de verplichte verzekering tegen loonderving bij ziekte). Met medewerking van H.H.-medici kon hij toen bewerken, dat verschillende mannen niet naar Duitsland werden gezonden, door hen als ziek en niet bekwaam tot de arbeid aan te geven.

Steeds heeft hij op allerlei manieren zich weten te onttrekken aan de klauwen van de Duitsers en de greep van het Gewestelijk Arbeidsbureau. Ondanks dit alles werd hij gedwongen tewerkgesteld bij de aanleg van het Vliegveld bij Lith in Noord-Brabant. Hij saboteerde zoveel in zijn vermogen lag.

Het was omstreeks juli 1944, dat hij een schrijven van een familielid te Amsterdam kreeg, waarin stond, dat de honger nijpend werd en dit gaf Leo aanleiding om te trachten het zijne bij te dragen om de oorlog te bekorten. De enige weg was daartoe, zijns inziens, om zich bij de illegale beweging aan te sluiten. Nauwelijks was hij lid geworden of hij werd naar de overzijde van de Waal gezonden, deed daar dienst als tolk en werd daarna ingelijfd bij de Intelligence Service.

Aan de hand van Nederlandse en Engelse stafkaarten gaf hij goed gecoördineerde rapporten door, waar Duitse stafkwartieren gevestigd waren, waar zich mitrailleurkasten en geschutopstellingen bevonden, benevens gegevens over bewegingen van de Duitsers. Hij bracht kisten munitie en stenguns over.

Eind oktober 1944 haalde hij een oud-schoolvriend, Piet Westdorp, over, om zich ook aan te sluiten en met hem te "crossen".

Na enige vergeefse pogingen om de rivier over te steken, gelukte dit eindelijk op 6 november '44, in gezelschap van een reserveofficier van de pontonniers Schreuders. Eenmaal aan de overzijde werd ook Piet bij de Intelligence Service ingelijfd.

Wat deze jongemannen daar verricht hebben, werd nooit door hen kenbaar gemaakt. Het enige wat tot bewijs

kon strekken dat hun arbeid gewaardeerd werd, was een armbandhorloge, door de Canadese kapitein Heaps aan Leo geschonken.

In de nacht van 24 op 25 december 1944 kwamen Leo en Piet naar de Betuwse zijde met een opdracht van de geallieerden, die binnen zes weken uitgevoerd moest worden. De tocht over de Waal had plaats nabij Zennewijnen en om van daar naar Tiel te komen hadden zij vijf volle uren nodig, omdat de postenlinie van de Duitsers bijna geen kans bood om te passeren. Zij brachten medicamenten mee, waaronder de inmiddels beroemd geworden penicilline, voor de medici.

Ook hadden zij een "Set" (ultrakorte golf radiozender en -ontvanger) waarmee zij in verbinding konden komen met geallieerde vliegers, die hierdoor waardevolle berichten konden opnemen. Verder waren zij in het bezit van Amerikaanse revolvers. De "Set" heeft tot 19 januari 1945 dienstgedaan in het woonhuis van Leo aan de Bönhofflaan No.6, toen hals over kop geëvacueerd moest worden. Tijdens deze evacuatie werd Piet Westdorp gevangengenomen en naar Utrecht overgebracht. Leo kwam in Buren terecht, waar hij in een hooiberg bij Van Culemborg, met toestemming van deze de Set bleef bedienen. Later kwam hij in het huis van Van Koeverden en ook daar deed de Set voortreffelijke diensten in de strijd tegen de onderdrukker.

Ook is het enige malen gebeurd, dat per parachute gedaalde piloten uit neergeschoten bommenwerpers, over de Waal moesten worden geleid, een gevaarvolle onderneming. Helaas bleek, dat Leo dit alles niet zo kon doen dat dit geheel onopgemerkt bleef. Verbeek, de in Tiel berucht geworden landwachter, had dan ook al hier en daar zijn voelhorens uitgestoken naar de verrichtingen van Leo Wilkens. De vraag rees: heeft Westdorp in de gevangenis te Utrecht misschien wat losgelaten? Leo voelde de grond onder zijn voeten warm worden en hij besloot de Set aan de "Ondergrondse" over te dragen en naar Maas en Waal uit te wijken. Door middel van de Set berichtte hij de bezetting aan de overzijde, dat hij van plan was in de nacht van 15 op 16 maart bij de Rode Molen te Zennewijnen over te zwemmen. De geallieerde vrienden zouden hem dan aan de overzijde van de rivier opwachten, terwijl twee illegalen aan deze kant hem in de rug zouden dekken. De volgende morgen vroeg een vlieger waar Leo bleef. Hij moest dus óf in Duitse handen óf verdronken zijn.

In de nacht van 12 op 13 april spoelde het stoffelijk hulsel van Leo Wilkens te Hurwenen aan. Het werd herkend aan het polshorloge, hem door kapitein Heaps geschonken. De Engelse regering heeft hem postuum onderscheiden, terwijl enige Engelse officieren dank hebben gebracht aan de nagelaten betrekkingen voor hetgeen door deze illegale werker was verricht.

Piet Westdorp werd, na zeven weken in Utrecht te hebben vertoefd, op transport naar Duitsland gesteld. Hij ontsnapte echter te Utrecht aan het station Maliebaan, ging naar Driebergen om van de zeven weekse hongerkuur bij te komen en heeft daarna het werk van Leo in Buren overgenomen tot het einde van de oorlog. Het illegale werk had nog andere vertakkingen.